

**Universiteit
Leiden**
The Netherlands

Untitled

Dongelmans, B.P.M.; Lem, G.A.C. van der; Ommen, K. van; Schaeps, J.M.P.; Vrolijk, A.J.M.; Wamar, G.

Citation

Dongelmans, B. P. M., Lem, G. A. C. van der, Ommen, K. van, Schaeps, J. M. P., Vrolijk, A. J. M., & Wamar, G. (2009). *Untitled* (Vol. 7). Retrieved from <https://hdl.handle.net/1887/15760>

Version: Not Applicable (or Unknown)

License: [Leiden University Non-exclusive license](#)

Downloaded from: <https://hdl.handle.net/1887/15760>

Note: To cite this publication please use the final published version (if applicable).

BULLETIN VAN DE UNIVERSITEITSBIBLIOTHEEK LEIDEN EN HET SCALIGER INSTITUUT

In dit nummer

Johannes De Laet's History of the Westindische Compagnie » 1

Een achttiende-eeuws glossy: het Kabinet van mode en smaak » 3

Knickerbockers en Pilgrim Fathers » 4

Agrippa d'Aubigné's Histoire Universelle enters the library collections » 6

Drie bijzondere aanwinsten voor de Collectie Nieuwe Kunst » 7

Uiterlijke welsprekendheid » 9

Rembrandts illustratie voor een boek van Elias Herckmans » 10

Tentoonstelling The Exotic World of Carolus Clusius 1526-1609 » 11

Dijksterhuislezing 2009 door Prof. Harm Beukers » 11

De opletende lezer: Een zeldzaam gedicht van Anna Maria van Schurman » 12

J. De Laet, *Historie ofte iaelryck verhael van de verrichtinghen der geootroyeerde West-Indische Compagnie, zedert haer begin [...]*, Leiden, B. & A. Elzevier, 1644. [UBL 1223 A 25].

Johannes De Laet's History of the Westindische Compagnie

Alexander Bick (PhD candidate in History at Princeton University). In 2008, he carried out research in Leiden University Library as a Brill Fellow at the Scaliger Instituut

For more than a century, Johannes De Laet's *Historie, ofte Iaelryck Verhael van de Verrichtinghen der Geootroyeerde West-Indische Compagnie* has served as an indispensable source for scholars of the Dutch West India Company (WIC). Drawn primarily from company documents – many of which were sold or destroyed by fire in the 19th century – its 13 books offer a fascinating glimpse of the WIC's early history, from the first voyages in 1623 to the end of 1636, when Johan Maurits van Nassau-Siegen took up his post as Governor of Dutch Brazil. Included are detailed descriptions of many iconic events, including the successful attack on Bahia in 1624 and Piet Heyn's

J.G. Bronckhorst, *Portrait of Jan De Laet*, 1642, Etching [PK-P-121.498].

Envelope to the West Indies Company in Amsterdam sent by Jan De Laet. [UBL Pap. 2].

seizure of the Spanish treasure fleet off Cuba in 1628. Despite its importance as a source, however, we still know very little about the context of the book's publication and the role of its author within the scholarly and political life of the WIC. A number of documents in the Special Collections at Leiden University Library help to shed light on these questions.

A sprawling work of geography and history

De Laet lived in Leiden for most of his adult life. A refugee from Antwerp, he enrolled at the University in 1597, lodging with Franciscus Gomarus and studying with Josephus Scaliger. In 1618 he was selected to participate in the Synod of Dordrecht and soon after helped to raise money within the Leiden community for the new WIC, founded in 1621. His significant personal contribution ensured that he became one of the company's original nineteen directors. Four years later, in 1625, he published the *Nieuwe Wereldt, ofte Beschrijvinghe van West-Indien*, a sprawling work of geography and history intended to help WIC servants and other officials better understand the territory within which the new Company would operate.

By November 1644, when De Laet presented copies of his new *Iaerlyck Verhael* to the directors of the WIC and to the Amsterdam chamber, the company had reached a crisis point: the costs of defending its territorial conquests had nearly emptied its coffers, and its charter was set to expire in the following year. The volume of De Laet's work on behalf of the company from 1643-45 indicate that he took a leading role in discussions aimed at resolving this crisis. From his correspondence in the Leiden Special Collections we can see that he made multiple trips to The Hague, Delft, Middleburg, and Amsterdam during this period, all on WIC business.

No time for books

In a letter to the Leiden scholar Salmasius, written in March 1643, De Laet complained that, 'Sometimes I greatly regret that I have shouldered this burden [...] for it is hardly possible to devote myself to my books.' In a second letter, sent from Amsterdam in August, De Laet explained, 'I have been busy for the last fourteen days with the affairs of the [company], and although I hope to be soon finished, there will shortly be another meeting at the Hague, after which I will come back here again. Consequently I am going back and forth the whole summer, and can't promise myself any rest before the winter.'

An astonishing sum of 118 million guilders

If in private De Laet expressed ambivalence about his work for the WIC, the public message of the *Iaerlyck Verhael* was unambiguous and direct. The book offered a catalogue of the Company's achievements and called on the States General to ensure its continued existence and strength. This message is clearest at the end of the book, in the 'Kort Verhael,' where De Laet assembled an impressive array of quantitative material to calculate the total money-value of the WIC's contribution to the Dutch State, along with the value of Iberian goods destroyed and the extra costs incurred by the King of Spain to defend his territories from WIC predation. This De Laet estimated at more than 118 million guilders, an astonishing sum.

Here De Laet's arguments dovetailed perfectly with the official Company position found in the *Twee Deductien*, a pamphlet published earlier the same year by Jan Veeli in The Hague. The similarity between passages in the *Kort Verhael* and this work suggest that De Laet either wrote the pamphlet himself or, more likely, provided a manuscript copy of the Kort Verhael to its anonymous author. Most of the figures, and some of the language, are precisely the same, with the exception that De Laet's figures for the last year, 1636, are missing. From this we can draw two conclusions: first, that De Laet was completing the *Iaerlyck Verhael* in late January or early February 1644, when the *Twee Deductien* was published, and second, that he was intimately involved in the public relations campaign for the WIC at this time.

These findings help to fill in our picture of De Laet as a merchant-scholar and polemicist. Though often portrayed as a disinterested compiler, De Laet's work on the *Iaerlyck Verhael* shows that he clearly understood the uses of history and the power of print to advance the interests of the WIC at home and abroad.

Een achttiende-eeuws glossy: het *Kabinet van mode en smaak*

Mirjam Raaphorst (Medewerker Dutch Prints Online)

In 1791 verscheen te Haarlem deel 1 van het eerste Nederlandse modetijdschrift. Het betreft het rijkelijk met kleurenprenten geïllustreerde *Kabinet van mode en smaak*. In dit periodiek werden de laatste ontwikkelingen op het gebied van de mode beschreven. Daarnaast bevatte het beschrijvingen van historische en eigentijdse klederdrachten, meubilair, toneelnieuws, gedichten en verhalen. Het *Kabinet* werd geredigeerd door de Haarlemse letterkundige en boekhandelaar Adriaan Loosjes (1761-1818). Hij maakte gebruik van internationale bronnen, zoals het Franse *Journal de la Mode et du Goût* (1790-1793) en het Duitse equivalent *Journal des Luxus und der Mode* (1786-1826). Het *Kabinet* maakte de mode toegankelijk voor een breed publiek. In de Leidse universiteitsbibliotheek bevinden zich de jaargangen 1791-1794, gebonden in acht banden.

Het voorwoord in het eerste deel gebruikte Loosjes grotendeels om verantwoording af te leggen en argumenten

tegen de publicatie van het *Kabinet* te ontcrachten. Mode stond namelijk in direct contact met weelde en dit werd door sommige achttiende-eeuwers als gevaarlijk beschouwd voor een land waar zuinigheid en naarstigheid basisprincipes waren. Loosjes was zich zeer goed bewust van deze bezwaren, maar meende dat de voordelen opwogen tegen de nadelen. Allereerst diende het *Kabinet* een historisch belang. Door de huidige kleedgewoonten vast te leggen, bleven deze bewaard voor het nageslacht. Daarnaast wilde Loosjes de diversiteit van de klederdrachten in het land graag onderstrepen. Elke regio had zijn eigen waardevolle tradities op het gebied van kleding en deze dienden te worden vastgelegd. Daarnaast was Loosjes van mening dat de volledige verbanning van alle producten der weelde geen oplossing opleverde? Het zou namelijk de teloorgang betekenen van vele ambachtslieden en kunstenaars en zodoende armoede en ellende ten gevolge hebben. Kort samengevat diende het *Kabinet* een maatschappelijk belang dat de 'de paalen van welvoeglijkheid niet overschrijdt'.

In het derde deel van het *Kabinet* wordt een opmerkelijk kledingstuk beschreven: *De Vlieger*. Dit kledingstuk, een overjas, diende volgens de auteur in vroegere tijden om de prachtige en kostbare kleding van vrouwen te beschermen.

Twee afbeeldingen (links de *Strookap* en rechts de *Vlieger*) uit het *Kabinet van mode en smaak*, deel 3 (1793) [UBL 1170 F 1-8].

De Vlieger ontleende zijn naam aan de vliegende beweging die de jas maakte als hij wind ving. Schertsend werd het kledingstuk ook wel *De Hond* genoemd, omdat het gedeelte van de jas dat door de wind werd opgetild aan een volgende hond deed denken. Wellicht dat de vrouw op de illustratie daarom wordt vergezeld door een trouwe viervoeter? Het hoofddeksel van de vrouw is naar Frans ontwerp en bestaat uit een rond plat kapje dat tegen het achterhoofd aan zit en een zwarte zijden of fluwelen *slep* of *scheel* dat boven op het hoofd ligt. Onder het hoedje werd het opgestoken haar verborgen. Uit dit deel is tevens de tweede illustratie afkomstig waarop de klederdracht van een Friezin wordt afgebeeld. Zij draagt eveneens een eigenaardig hoofddeksel, genaamd *De Strookap*.

Het *Kabinet* wordt, samen met ruim 7000 andere titels uit de periode 1781-1800, medio 2010 digitaal toegankelijk gemaakt via de website www.dutchprintsonline.nl. De 1,3 miljoen pagina's zijn door de toepassing van OCR (Optical Character Recognition) op woordniveau doorzoekbaar. Er is gekozen voor de periode 1781-1800 omdat de meeste boeken in deze periode in Romein zijn gedrukt, een lettertype dat zich goed leent voor OCR, en omdat de periode geschiedkundig interessant is. Het is tenslotte de tijd van de Verlichting, de Franse Revolutie en de Bataafse Republiek. Dutch Prints Online is een samenwerkingsverband van de universiteitsbibliotheken van Amsterdam (UBA), Leiden (UBL) en de Koninklijke Bibliotheek (KB).

Knickerbockers en Pilgrim Fathers

De zoektocht naar een Amerikaanse nationale identiteit

Arnoud Vrolijk (conservator UB Leiden)

Vanaf het midden van de negentiende eeuw raakten de Verenigde Staten in een maatschappelijke stroomversnelling. De immigratie nam toe in absolute aantallen, maar ook de herkomst van de nieuwkomers werd steeds diverser met de instroom van grote aantallen Ieren, Duitsers, Oost-Europeanen, Italianen en Chinezen. De reeds aanwezige landverhuizers waren bang dat hun oude waarden zouden verdwijnen, maar ook onder de nieuwkomers bestond de behoefte aan een nieuwe nationale identiteit die verder ging dan de Bill of Rights en het vrije ondernemerschap. De identiteit van het 'Oude Zuiden' kwam niet in aanmerking, zeker niet na de Burgeroorlog: teveel grootgrondbezitters, teveel slaven, teveel landbouw. In de ogen van velen was de voormalige Nederlandse kolonie in New York een ideaalbeeld. Nieuw Nederland was heterogeen van samenstelling en werd gekenmerkt door religieuze tolerantie en praktisch inzicht. Daarnaast beschouwden sommigen de Nederlandse opstand tegen Filips II als een voorloper van de Amerikaanse revolutie. Toch konden de Nederlanders geen heiligenstatus verkrijgen, al was het maar door

[A.S. Burbank, *Leyden Street, Plymouth, Massachusetts*]. Albuminedruk op grijs karton, 15,2 x 20,6cm (23,7 x 31,8cm). Niet gedateerd, wschl. 1892-1906. Het bord vermeldt de locatie van het eerste gemeenschapshuis van de Pilgrims, 1620. Het huis op de foto is veel nieuwer, waarschijnlijk van ca. 1740-1760. [UBL 2738 B 2].

Diedrich Knickerbocker, *A History of New York [...]* (rev. ed., London, 1880).
Illustratie tegenover p. 526 naar een tekening van William Heath (1795-1840):
Peter Stuyvesant's Army entering New Amsterdam. Vooraan in de optocht
de illustere families Van Brummel en Van Kloten. [UBL HOTZ 3844].

Washington Irving's meesterlijke antigeschiedenis *The History of New-York, from the beginning of the world to the end of the Dutch dynasty* (1809). De auteur, die voor de gelegenheid het pseudoniem Diedrich Knickerbocker aannam, omschreef de Hollanders als een stelletje rabauwen waar de Galliërs van Asterix flauw bij afsteken. De mannen van Peter Stuyvesant gaf hij namen als 'Van Brummel' en 'Van Kloten'. Deftige New Yorkers als de Van Gansevoorts en Van Cortlandts waren razend, maar de reputatieschade was blijvend. Zelfs Hans Brinker (1865) en de familie Van der Luyden uit *The age of innocence* van Edith Wharton (1920) konden daar niets meer aan doen. Wel werd het woord 'Knickerbocker' een geuzennaam die nog steeds voortleeft.

Devote Pilgrims

De zoektocht naar een passend nationaal voorbeeld stopte pas bij de Pilgrims uit Massachusetts, een kleine groep Engelse puriteinen die in 1620 voet aan land zette op een plaats die ze Plimoth (Plymouth) noemden. Tussen 1609 en 1620 hadden ze hun toevlucht gezocht in Leiden, maar de Nieuwe Wereld leek een geschiktere locatie om een 'Shining City upon a Hill' te bouwen. Ze waren lang niet de eerste immigranten, maar ze verenigden een aantal eigenschappen die hen onverslaanbaar maakten. Allereerst spraken ze Engels, de officiële taal van de Verenigde Staten. Ze moesten het moederland verlaten wegens geschillen met de Engelse autoriteiten en de corrupte en verdorven Anglicaanse clerus, een idee dat nauw aansloot bij de motieven voor de latere Onafhankelijkheidsoorlog. Het waren geen armoedzaaiers maar respectabele handwerkslieden en eigenfde boeren en ze beleden het ideaal van een egalitaire, zeg maar democratische samenleving. Aan deze kleine devote groep werd een puurheid toegedicht die buitengewoon

geschiedt was voor een nationale mythe. Bij het eerste eeuwfeest van de Amerikaanse revolutie in 1876 konden nieuwsgierigen zich in tentoonstellingspaviljoens vergapen aan nagebouwde pioniershuisjes en verklede Pilgrims. Tot op de dag van vandaag wordt het grote publiek doodgegooid met Thanksgiving, kalkoenen, de Mayflower, de romance tussen John en Priscilla Alden en het ideaal van sneeuwwitte dorpjes in Nieuw-Engeland. Zelfs Donald Duck heeft ooit een kalkoen achternagezeten, gehuld in het karakteristieke sombere Pilgrimkostuum.

Een doos met foto's

Een commerciële pionier die zich buitengewoon goed redde

in deze 'Colonial Revival' was Alfred Stevens Burbank (1856-1946). Vanaf 1872 dreef hij een boekwinkel op South Green in Plymouth, Massachusetts, waar hij niet alleen zijn eigen boeken en toeristengidsen over de Pilgrims en Plymouth verkocht, maar ook ansichtkaarten en allerlei snuisterijen.

Bij een zoektocht naar albums met oosterse foto's in het magazijn van de Universiteitsbibliotheek dook enkele jaren geleden een doos met foto's op van deze Burbank. De kleine collectie werd eerder verborgen gehouden dan ontsloten met de catalogustitel 'Verzameling van [136] photographieën van de Pelgrimfathers', uiteraard zonder vermelding van de naam van de maker. De 'photographieën' tonen vooral het romantische, maar propere stadje Plymouth en afbeeldingen van historische schilderijen uit het lokale museum. Ook zitten er enkele foto's bij van Leiden en Delfshaven. De foto's zijn niet gedateerd, maar sommige zijn voorzien van een *copyright notice* die de periode 1892-1906 beslaat. Uit het journaal van ingekomen boeken blijkt dat de doos in 1920 geschonken werd door de Nederlandsche Pilgrim Fathers Commissie te Leiden, opgericht voor het derde eeuwfeest van het vertrek van de Pilgrims. De bedankbrief werd gericht aan de voorzitter, de Leidse hoogleraar Albert Eekhof (1884-1933), die veel Amerikaanse connecties had.

Herdenking

Dit jaar is het vierhonderd jaar geleden dat de Pilgrims in Leiden arriveerden. Foto's van Alfred S. Burbank zullen van 15 mei tot 30 augustus 2009 figureren in de manifestatie HollandMania in de Lakenhal te Leiden over het Nederlanderbeeld bij de Japanners en de Amerikanen (www.lakenhal.nl). (Met dank aan Jori Zijlmans).

Safe from the stake

**a first edition of Agrippa d'Aubigné's
Histoire Universelle enters the library
collections**

Hélène Cazes (University of Victoria, Canada
and Brill fellow 2008)

In April 2008, the University Library of Leiden acquired a complete set, in three tomes, of the *Histoire Universelle* by Agrippa d'Aubigné. This is the first edition of the work, published by Jean Moussat in Maillé between 1616 and 1620. The library previously owned a second edition (Genève, 1626), which had been donated in 1756 by the French bookseller and bibliographer Prosper Marchand. The three tomes (shelfmark BIBWAL A 461-463) bring much more, though, than the satisfaction of acquiring a new set: the symbolic value of the work writes a page of history for the Bibliothèque Wallonne.

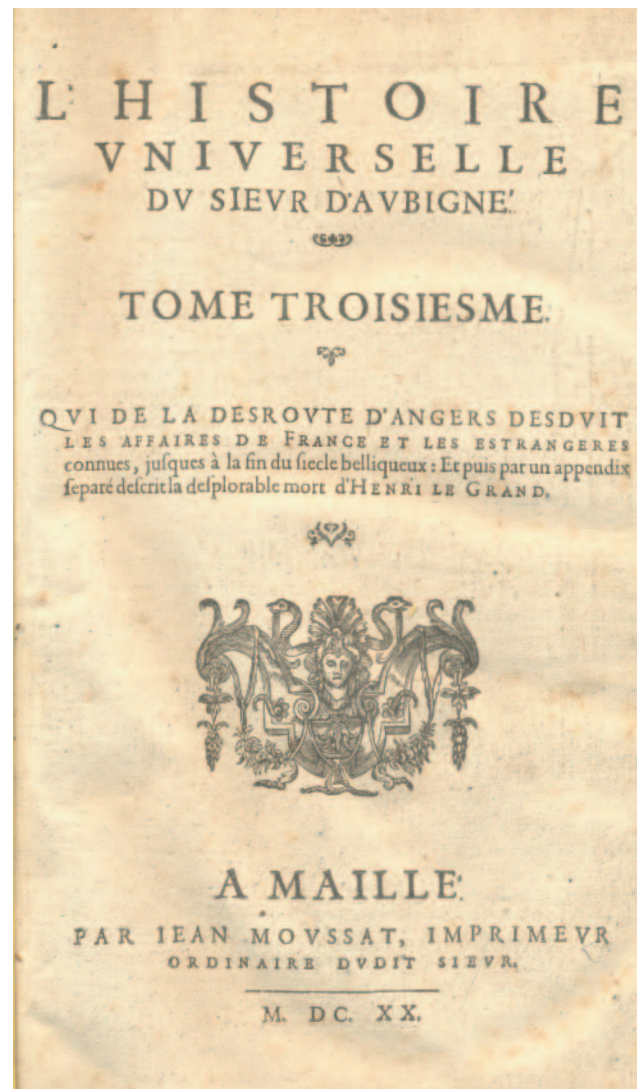
A History of the World?

The *Histoire Universelle* is the visionary account of the French religious wars by one of their actors and poets: Agrippa d'Aubigné (1552-1630). The *History* retells in an 'orderly manner' the events that shook the kingdom of France from 1562 to 1610: in three tomes d'Aubigné rearranges chaos, fear, pandemonium and mourning into a mathematical structure of 15 tales of war and peace. The *History* repeatedly claims the hope for a final and fair victory for the Protestants against evil and persecution, reminding the readers of their duty to defend their faith and lives. The 'universality' is thus implied not by the summaries of world history: it lies within the very project of writing the universal destiny of the elected people, identified as the Huguenots.

A Profession of Faith

As of 1588, the author had inhabited his fort in Maillezais, a fief he had received from Henry of Navarre. Calling the place a 'desert', he evokes in the 'Advice to the Readers' the spiritual isolation of 'the ordinary refuge of poverty and truth': 'There I had to work without a desk, without the advice of the learned, with few documents and few sources.' The misleading claim to indigence for factual evidence is more than disproved by the abundant use of memoirs, descriptions and testimonies. But it points to the essential dimension of the work: the accuracy is not to be found in comparison with other books of history but in the truth of the divine plan whose accomplishment is shown.

Agrippa d'Aubigné is present in every word of his *History*, writing the Printer's Foreword himself, even organising the move of the printer Jean Moussat and of presses from La Rochelle to Maillé, a village close to Maillezais, so that he could supervise every stage of the publication.

Agrippa d'Aubigné, *Histoire Universelle*.
Maillé, Jean Moussat 1620. [BIBWAL A 463].

The Forbidden History

The first tome of the *Histoire Universelle* was published in 1616, after four years of hesitations and delays, during which Agrippa d'Aubigné did not want to 'rekindle the turmoil and passions' awakened by the assassination of Henry IV (1610). Moved by the profound dissensions within the protestant communities, he issued his *History* to remind the French Huguenots of their glory and their duty. For this mission, he tried to secure the official authorisation of the King: a *privilege*. The first two tomes, though, were printed before the verdict came that the privilege had been officially denied. The Court of the Châtelet, in Paris, had ordered all copies to be burnt at the stake, and the author to be arrested. Soon after this sentence, Agrippa d'Aubigné fled to Geneva.

Unauthorised Versions... and free spirits

The official interdiction may well account for the extreme rarity of complete sets of the *Histoire Universelle* in France.

Avenir Tchemerzine (and his later editor Lucien Scheler) cite the title as ‘extremely rare’ in their *Bibliographie d'éditions originales et rares d'auteurs français des XVIe, XVIIe, XVIIIe et XVIIIe siècles* (Paris, Hermann, 1977, I, 163). Its acquisition by the University Library on behalf of a collection which is well-known for documents on the religious wars of the sixteenth century, reaffirms the first mission of a library willed by William the Silent: to serve the memory and faith of persecuted Protestants. But it also maintains alive the memory of Protestants in exile, such as the angry d'Aubigné. Prosper Marchand, more than a century later, having fled France for reasons of religion and established his bookshop in the Hague, recognised in the *Histoire Universelle* not only a History but also a Prophecy.

The Appendix of the third book, a panegyric of Henry IV, reminds the reader of the warning that d'Aubigné had repeatedly addressed to the future King when he renounced the Protestant Faith in 1594: he would be killed for his blasphemy. Feeling abandoned by his countrymen, as d'Aubigné had felt betrayed by his King, Prosper Marchand commented in his own copy on the poet's prophecy and praises the mother of Henri IVth rather than the pragmatic King.

‘Een verzameling moet groeien, wil zij leven’

Drie bijzondere aanwinsten voor de Collectie Nieuwe Kunst

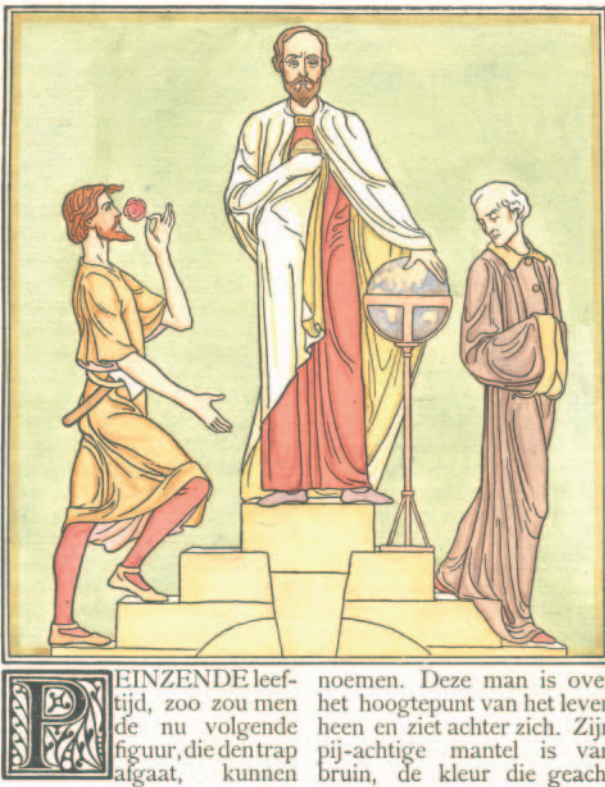
Eind 2008 zijn drie bijzondere aanwinsten toegevoegd aan de Collectie B*, de Collectie Nieuwe Kunst, de verzameling boekbanden en overige toegepaste grafiek uit de periode 1890-1910 van de Maatschappij der Nederlandse Letterkunde, die in de afgelopen jaren is geconserveerd en is beschreven in *Nieuwe Kunst. Toegepaste grafiek*.

De collectie wordt nog steeds (bescheiden) aangevuld. Juist omdat we het hier hebben over een belangrijke verzameling toegepaste grafiek uit de periode van de Nieuwe Kunst in Nederland, wordt gestreefd naar een zekere volledigheid, maar dan in het kleine. Financieel onhaalbaar is bijvoorbeeld de aankoop van variante exemplaren van de perkamenten banden door Theo Nieuwenhuis ontworpen voor Hofkers gedichten. Het gaat haast altijd om aankopen van onder de vijftig, honderd euro.

En daarom is het een grote gebeurtenis wanneer er zo nu en dan toch de mogelijkheid bestaat een grotere wens vervuld te zien. Zo werden door de Leidse universiteits-

Omslag van het *Souvenir de Scheveningue*. Haarlem, H. Kleinmann & Co. (1897). [UBL 22.543 G 11].

Een door Aanton Derkinderen ingekleurde illustratie in *De Muurschilderingen van Derkinderen in het Trappenhuis van het gebouw der Algemeene Maatschappij van Levensverzekeringen en Lijffrente te Amsterdam, (1900).* [UBL 22.543 G 3].

bibliotheek in december op de veiling van veilinghuis Bubb Kuyper twee uiterst zeldzame, zo niet unieke uitgaven gekocht: het *Album van Marken, Volendam, Edam en Monnikendam* en *Souvenir de Scheveningue*, met omslagen ontworpen door twee van de bekendste sierkunstenaars van rond 1900: C.A. Lion Cachet en Th. Nieuwenhuis. Beide albums, met elk 12 losse heliogravures, zijn uitgaven van de bekende Haarlemse uitgeverij H. Kleinmann & Co. De foto's waarop gezichten op de dorpen zijn vastgelegd, liggen los in de omslagen.

Nieuwenhuis heeft met de randversiering rond een afbeelding van bomschuiten op het strand op de voorzijde van het album aansluiting gezocht bij de dierenwereld van de zee. Zo zijn er vissen, krabben, schelpen en slakkenhuizen te zien, gevat in bladmotieven die de ruimte geheel opvullen, terwijl in de hoeken scènes van het vissersleven zijn afgebeeld. Lion Cachet is veel eigenzinniger. Hij heeft rond de centrale afbeelding van een vissersvrouw met kind in klederdracht gekozen voor een aan de Oosterse kunst gerelateerde decoratie van varentakken die aan de bovenzijde van het omslag bij elkaar komen in twee verstrengelde roofvogelkoppen. Toch doet deze decoratie in deze context niet vreemd aan en sluit ze goed aan bij het typisch Hollandse onderwerp van de vissersteden rond de toenmalige Zuiderzee.

Omslag van het *Album van Marken, Volendam, Edam en Monnikendam*. Haarlem, H. Kleinmann & Co [UBL 22.543 G 10].

Eerder in 2008 werd voor de collectie een andere bijzondere aanschaf gedaan. De brochure *De Muurschilderingen van Derkinderen in het Trappenhuis van het gebouw der Algemeene Maatschappij van Levensverzekeringen en Lijffrente te Amsterdam (1900)*. Het betreft hier nota bene een door A.J. Derkinderen eigenhandig ingekleurd exemplaar. De illustraties werden volgens een aantekening van de kunstenaar ingekleurd voor mevrouw J. Crommelin-Tutein Nolthenius in 1901. In het boekje zit tevens een aantrekkelijk ex libris dat door Derkinderen voor haar was ontworpen.

Colofon

Omslag is een uitgave van de Universiteitsbibliotheek Leiden en het Scaliger Instituut.

De redactie bestaat uit Berry Dongelmans, Anton van der Lem, Kasper van Ommen, Jef Schaeps, Arnoud Vrolijk en Geert Warnar. De eindredactie is in handen van Kasper van Ommen.

Redactieadres Omslag (secretariaat),
Postbus 9501, 2300 RA Leiden

Vormgeving TopicA, Antoinette Hanekuyk, Leiden
Druk Karstens, Leiden

ISSN 1572-0160

URL www.bibliotheek.leidenuniv.nl/locatieub/alumni.jsp

e-mail omslag@library.leidenuniv.nl

Uiterlijke welsprekendheid

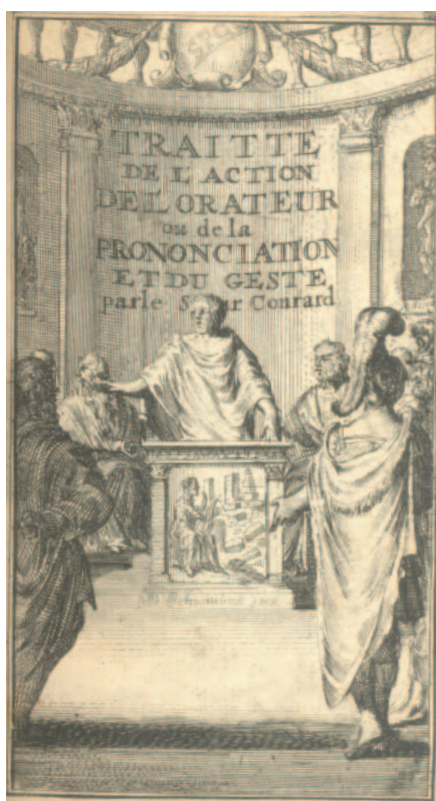
Herman Roodenburg (is werkzaam aan het Meertens Instituut te Amsterdam. Daarnaast is hij bijzonder hoogleraar Historische Antropologie van Europa aan de Vrije Universiteit.)

In de Universiteitsbibliotheek Leiden bevinden zich verschillende zeventiende-eeuwse verhandelingen over de voordracht van de redenaar, over diens uiterlijke of lichamelijke welsprekendheid. Daartussen vinden we ook twee uitgaven van een Franse verhandeling, de *Traitté de l'action de l'orateur*. De eerste dateert uit 1667, de tweede uit 1686. In de catalogus werden ze tot voor kort toegeschreven aan Valentin Conrart (1603-1675), secretaris van Lodewijk XIII en oprichter van de befaamde Académie Française. Maar dat is onjuist. De werkelijke auteur is de in Genève geboren predikant Michel le Faucheur (1585-1657). Hij en de eveneens protestantse Conrart waren bevriend met elkaar. Toen Le Faucheur stierf vóór zijn *Traitté* verschenen was, zorgde Conrart er voor dat het manuscript, door hem gecorrigeerd en afgerond, alsnog werd uitgebracht. Le Faucheur werd niet genoemd, wel de inbreng van Conrart. Vervolgens, zoals dat wel vaker gaat, werd hij in een latere uitgave, in die van 1686, aangewezen als de auteur. Het misverstand is dus toen al ontstaan.

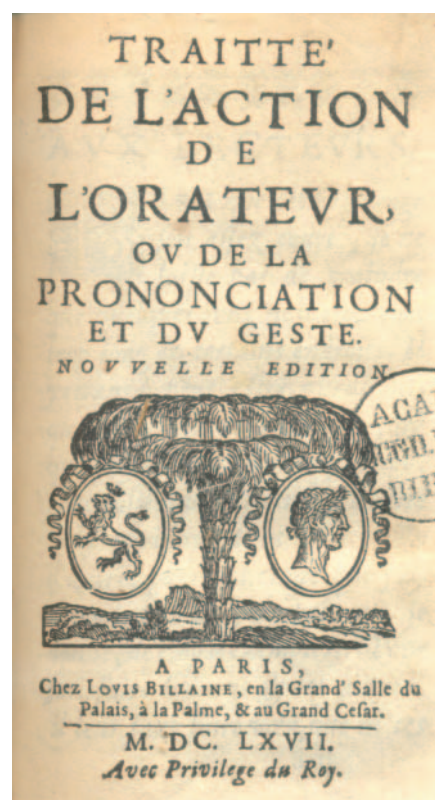
De voordracht van de redenaar, het hanteren van houding, gebaren, gelaatsuitdrukking en stem, vormde een van de vijf onderdelen van de klassieke retorica. Naast de voordracht, de *actio* of *pronuntiatio*, onderscheidde men nog de *inventio*, de *dispositio*, de *elocutio* en de *memoria*. Vanaf de veertiende eeuw, toen de geschriften van Cicero en Quintilianus werden herontdekt, wed deze welsprekendheid onderwezen aan alle Latijnse scholen en aan de universiteiten. De humanisten lieten zich inspireren door Cicero en Quintilianus en door nog een derde tekst, de anonieme *Rhetorica ad Herennium*. Toch schreven ze weinig of niets over de *actio*. Het was een belangrijk onderdeel, dat stond buiten kijf. Maar het was lastig om de regels die voor het oude Rome golden zo maar over te nemen. Bovendien beschouwden ze de eigentijdse voordracht als te divers om daaraan algemene regels te ontfemen. Kortom, de *actio* werd overgelaten aan de praktijk. Pas in de loop van de zeventiende eeuw kreeg

ze de aandacht die ze verdiende, bijvoorbeeld bij Le Faucheur. Hij wilde wél regels formuleren. Hij slaagde er zelfs in om de nieuwe regels te laten aansluiten bij de heersende codes van wellevendheid en, ondergeschikt aan alle regels en codes, toch nog plaats te bieden aan gevoelens en emoties.

Vooral in dat beschaafd-emotionele perspectief lag het vernieuwende van Le Faucheur's ideeën. Zijn verhandeling zou tot diep in de achttiende eeuw worden herdrukt, in Frankrijk maar evengoed in Engeland en Nederland. Juristen hadden er profijt van en, uiteraard, predikanten, priesters, professoren en politici. Zelfs acteurs en historisch schilders lazen Le Faucheur. Immers, ook zij moesten balanceren tussen een beschaafde uiterlijke welsprekendheid en de overtuigende expressie van emoties.

Gegraveerd frontispiece door Adriaan Schoonebeek van de tweede editie van de *Traitté de l'action de l'orateur, ou de la prononciation et du geste*. [Leiden, Pieter van der Aa], 1686. [UBL 199 F 2].

Traitté de l'action de l'orateur, ou de la prononciation et du geste [par Michel Le Faucheur; revu, corrigé et publié par Valentin Conrart]. Paris, Louis Billaine, 1667. [UBL 572 G 23: 2].

In de Republiek vond Le Faucheur een bewonderaar in Petrus Francius (1645-1704). In 1697 publiceerde deze Amsterdamse hoogleraar in de geschiedenis en de welsprekendheid zijn *Specimen Eloquentiae Exterioris*, dat vier jaar later in het Nederlands werd vertaald. Het kwam toen uit in een convoluut, samen met de vertaling van Le Faucheur's *Traitté* en een tekst ontleend aan de anoniem verschenen *Parrhasiana ou pensées diverses*. De auteur was de radicale, Zwitsers-Nederlandse predikant Jean Leclercq (1657-1736). Zowel hij als Francius prezen de *Traitté*. Leclercq wist zelfs de auteur. Francius niet, maar – veelzeggend – hij noemde evenmin Conrart.

Rembrandts illustratie voor een boek van Elias Herckmans

Åse van de Grind-Munk Vest (studeerde kunstgeschiedenis aan de Universiteit van Amsterdam)

Åse van de Grind-Munk Vest schreef in 2008 een scriptie met als onderwerp *Rembrandt als boekillustrator*. Daarin behandelt zij de weinige boeken die Rembrandt van illustraties voorzag: *Der Zee-Vaert Lof* van Elias Herckmans (1634), *Medea* van Jan Six (1648) en *Piedra gloriosa o De la estatua de Nebuchadnesar* van Menasseh ben Israel (1655).

In de collecties van de Universiteitsbibliotheek in Leiden bevindt zich het boekwerk *Der Zee-Vaert Lof* (1634), geschreven door de zeevaarder en dichter Elias Herckmans (1596-1644). Het werk bestaat uit zes boeken in één band en geeft een overzicht van de gehele geschiedenis van de zeevaart vanaf de ark van Noach tot de zeventiende eeuw. Rembrandt van Rijn (1606-1669) kreeg in 1633 van Herckmans de opdracht een ets voor het derde boek in deze band te maken, een ets die later onder de naam *Het scheepje van Fortuna* bekend is geworden. Rembrandt was toen ongeveer 27 jaar en dit was zijn eerste boekillustratie-opdracht. De plaatsnijder en graveur Willem Basse (ca.1614-1672) maakte de andere zeventien illustraties in dit boek, waaronder de titelprent. Het is niet duidelijk waarom Rembrandt de opdracht kreeg en waarom maar voor één ets. Hij en Herckmans woonden in Amsterdam niet ver van elkaar en verkeerden deels in dezelfde kringen, maar details over hun ontmoeting en samenwerking zijn niet bekend.

Het grootste raadsel is toch wel wat de prent van Rembrandt precies voorstelt. Het is verrassend om te zien hoeveel speculatieve interpretaties er van deze voorstelling

in de loop der eeuwen zijn gepubliceerd en hoe de auteurs elkaar deels klakkeloos napraten en deels fel bestrijden. In mijn scriptie over Rembrandts boekillustraties laat ik die ideeën de revue passeren en betoog ik dat weinig of geen van de auteurs de tekst van het derde boek van Herckmans echt lijken te hebben gelezen. Vaak wordt ervan uitgegaan dat Rembrandts ets verwijst naar de zeeslag bij Actium, maar er zijn ook aanhangers van het idee dat het om de belevenissen van de apostel Paulus gaat. [I.D.M. Cornelissen opperde dat de prent een allegorie op Rembrandts eigen tijd was: de onderhandelingen van de Republiek met de Spanjaarden die de vrede zouden inlijden.] Er is stevig gediscussieerd over de vraag of de man op het paard keizer Augustus (Octavianus), Marcus Antonius of de apostel Paulus is.

Door het derde boek nauwkeurig te lezen ben ik tot een andere hypothese gekomen. Herckmans begint boek drie met de vrede in het Romeinse Rijk in 27 v.Chr. De slag bij Actium tussen Marcus Antonius en Octavianus vond al in 31 v.Chr. plaats en wordt niet in boek drie beschreven. Marcus Antonius was al in 30 v.Chr. overleden en dus speelt evenmin een rol in dit derde boek. In januari 27 v.Chr. verscheen Octavianus voor de senaat waar hij verklaarde dat de republiek gevallen was, het keizerrijk ontstaan en dat er nu vrede heerste. Hij kreeg de titel Augustus en kan dus moeilijk als de gevallen ruiter worden gezien. Ook de apostel Paulus komt niet in aanmerking voor een identificatie van de ruiter: hij droeg geen lauwerkrans en de hele scène doet in niets aan een bijbelse voorstelling denken. Herckmans vertelt in boek drie over de verschillende Romeinse keizers, over de kruistochten en het Byzantijnse rijk. Het boek sluit af met de beschrijving van het einde van het Romeinse rijk op 29 mei 1453, de dag waarop Constantinopel in de handen van de Turken viel.

Rembrandt, *Het scheepje van Fortuna*, 1633, ets, ca. 111 x 165 mm. [UBL 1370 A 15].

De titelpagina van E. Herckmans' boek *Der Zee-Vaert Lof* en bladzijde 97 met de ets van Rembrandt. [UBL 1370 A 15].

Mijn hypothese is dat Rembrandts ets het gehele derde boek allegorisch verbeeldt en dat zij dus over de opkomst en ondergang van het Romeinse rijk handelt. De ets is op deze manier opgezet vanuit een zorgvuldig lezen van Herckmans' tekst. Zij bestaat uit drie scènes:

- De eerste scène stelt de vrede aan het begin van het Romeinse keizerrijk in 27 v.Chr. voor en is geïllustreerd door het sluiten van de tempeldeuren.
- De tweede scène verbeeldt de val van het Romeinse rijk op 29 mei 1453 door een ruiter met lauwerkrans op een neergestort paard.
- De derde scène laat Fortuna en Neptunus zien als symbolen voor vrede, handel en welvaart, die nu naar andere streken trekken, misschien wel naar de Lage Landen.

[Hoewel niets bekend is over de oplage van Herckmans' boek moet er een flink aantal exemplaren van zijn gedrukt. Aangezien de prent in de tekstpagina is gedrukt zal niet Rembrandt zelf maar de drukker van het boek, J.F. Stam, verantwoordelijk zijn geweest voor de afdrukken. De koperplaat ging daarna terug naar de kunstenaar. Nog aan het einde van de jaren 1640 maakte Rembrandt afzonderlijke afdrukken van *Het scheepje van Fortuna*.]

Dijksterhuislezing 2009 door Prof. Harm Beukers

Op 21 april zal de jaarlijkse Dijksterhuislezing van de Stichting Academisch Erfgoed (SAE; zie ook hun website <http://www.academischerfgoed.nl>) worden uitgesproken door Scaliger hoogleraar Harm Beukers. Onder de titel *Over Drakenbloed en Drakentanden* zal hij aandacht besteden aan de wetenschappelijke uitwisseling tussen Nederland en Japan in de Edo periode (1603-1867), met bijzondere aandacht voor de Bijzondere Collecties van de Universiteit Leiden.

De lezing is gratis te bezoeken.

Aanmelden via: scaliger@library.leidenuniv.nl

Datum : 21 april 2009

Tijd: 19.30 uur

Plaats:

Grote vergaderzaal,
Universiteitsbibliotheek
Leiden, Witte Singel 27,
Leiden

Tentoonstelling *The Exotic World of Carolus Clusius 1526-1609*

Op 4 april 2009 is het 400 jaar gelden dat Carolus Clusius, hoogleraar botanie en oprichter van de Hortus Botanicus in Leiden overleed. In 2009 zal ook het Clusius Project van het Scaliger Instituut officieel worden beëindigd. Een post-doc onderzoeker en twee promovenda die aan dit NWO Project zijn verbonden, presenteren in de loop van het jaar de resultaten van hun onderzoek. Voor dit onderzoek is uitzonderend gebruik gemaakt van de gedigitaliseerde collectie brieven van en aan Clusius in het bezit van de UB Leiden. (zie: <https://socrates.leidenuniv.nl>)

Jan Huygen van Linschoten, *Itinerario* [...].
Amsterdam 1595/96 [UBL 1372 B 11].

Ter ere van de 400ste sterfdag van Clusius is in de UB Leiden een tentoonstelling ingericht rond het thema Clusius en de exotica. Clusius had bijzondere aandacht voor de planten, zaden, vruchten en dieren die uit de nieuwe wereld en het verre Oosten naar Nederland kwamen in de 17de eeuw. Schitterend geïllustreerde boeken, handschriften en brieven uit het bezit van de Universiteitsbibliotheek Leiden, de Bibliotheca Thysiana en het Nationaal Herbarium worden tentoongesteld. In april zal bovendien de nieuw ingerichte Clusius tuin in de Hortus Botanicus gereed zijn op de locatie waar de tuin zich in de zestiende eeuw ook al bevond: pal achter het Academieggebouw

De tentoonstelling is tot 1 juni 2009 te bezichtigen op de omloop van de Noordhal van de universiteitsbibliotheek tijdens de openingsuren van de bibliotheek.

De catalogus *The Exotic World of Carolus Clusius 1526-1609* [Kleine Publicaties van de Universiteitsbibliotheek Leiden, nr. 80] is te koop voor €15,- bij de receptie van de universiteitsbibliotheek, Witte Singel 27, 2311 BG Leiden, telefoon 071-5272800 of te bestellen via e-mail: finadm@library.leidenuniv.nl

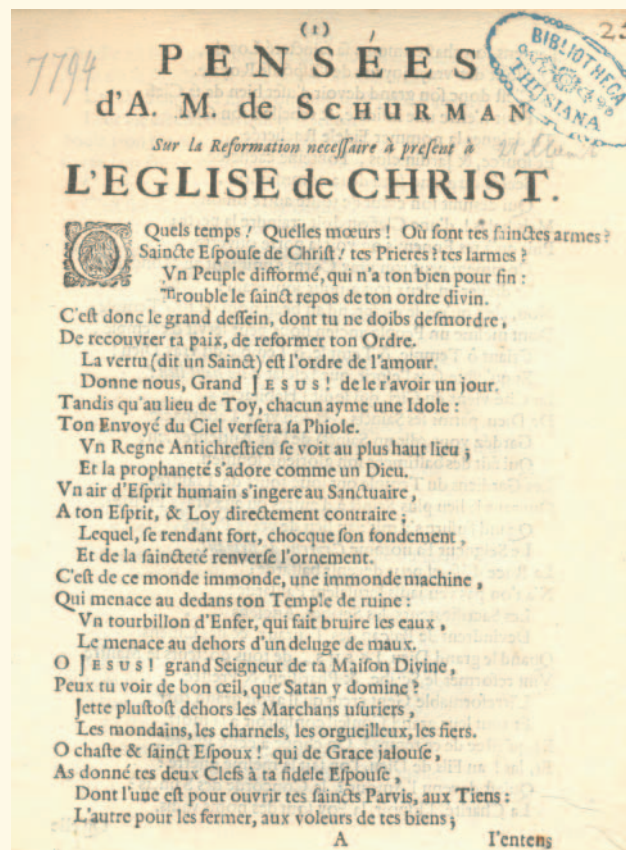
Van de oplettende lezer

Een zeldzaam gedicht van Anna Maria van Schurman

Michael Spang

Bij drukker Jacob van Velsen in de Amsterdamse Kalverstraat verschijnt op 12 maart 1669 in een kleine oplage een bescheiden boekje, een franstalig gedicht van acht bladzijden, met als titel *Gedachten van A. M. van Schurman over de nu noodzakelijke hervorming van de kerk van Christus*. De schrijfster is de Utrechtse Anna Maria van Schurman (1607-1678), wel de beroemdste Nederlandse vrouw uit de Gouden Eeuw. Al in haar jeugd had zij naam gemaakt als dichteres en kunstenaar. Onder leiding van de Utrechtse hoogleraar in de theologie Gisbertus Voetius (1589-1676), een van de leidende figuren in de gereformeerde kerk van die tijd, had zij in de jaren dertig van de zeventiende eeuw een immens studieprogramma volbracht. Ze had theologie en talrijke oosterse talen gestudeerd, ze had met de belangrijkste intellectuelen van Europa gecorrespondeerd en onder andere bij Elsevier in Leiden in 1641 een spits pleidooi gepubliceerd voor het openstellen van de wetenschappelijke vorming voor vrouwen. Maar toen in 1648 Van Schurmans *Opuscula* verschenen, een verzameling van haar verhandelingen, brieven en gedichten, had zij zich al grotendeels in haar privéleven teruggetrokken. Ver van de publiciteit ging Van Schurman op zoek naar een haar passende vorm van religiositeit, sterk onder de invloed van het puriteinse ideaal van haar overleden vader en van de door het vroege piëtisme gekenmerkte ideeën van Voetius. Diens ‘Nadere Reformatie’ was een voortzetting van de Reformatie, die een innerlijke, geestelijke, het hele leven omvattende wedergeboorte van de gelovigen propageerde.

In deze jaren schrijft Van Schurman ook gedichten met een religieuze thematiek, meestal in het Nederlands. Daarin komt meer en meer haar ontevredenheid tot uitdrukking met de ‘verwereldlijking’ en ‘verkommering’ van de gereformeerde kerk. Zij raakt van hoop vervuld als zij kennismaakt met Jean de Labadie (1610-1674), een tot het calvinisme bekeerde katholiek, die in Genève van zich spreken doet als een vurig en charismatisch predikant. Na eerst schriftelijk met hem in contact te hebben gestaan weet Van Schurman in 1666 De Labadie een predikantenplaats in de Waalse Kerk van Middelburg te bezorgen. Maar de eigenzinnige, compromisloze opvattingen van De Labadie brengen hem weldra in contact met het kerkbestuur en in 1669 wordt hij na lange strijd uit de Kerk gezet.

Pensées d'A.M. de Schurman sur la réformation nécessaire à présent à l'église de Christ. Amsterdam, Jacob van Velsen, imprimeur, 12 mars 1669, 1669. [UBL THYSPF 8397].

In deze verhitte atmosfeer verschijnt in Amsterdam Van Schurmans gedicht, een indringend getuigenis van deze uit godsdiensthistorisch oogpunt zo woelige tijd. In het gedicht, geschreven in de voor de barok kenmerkende eenvoudige versmaat van de alexandrijn, tematiseert Van Schurman haar kritiek op de officiële kerk: zij beschouwt de gereformeerde kerk als ‘gedeformeerd’, die ‘wereldse zaken als een god aanbidt’ en die doortrokken is van een ‘mensengeest’, dit ‘direct tegengesteld’ is aan de geest van Christus. In een lange klacht beschrijft het gedicht hoe ‘Satan nu het Huis Gods beheerst’, de ‘woekerende handelaars, mensen van de wereld en mensen van het vlees, de hovaardigen en de trotsen’. Zij eindigt met de hoop dat Christus de ‘vernieuwing’ zal brengen, ‘die Gij ons zo plechtig hebt beloofd’.

Slechts enige maanden na de publicatie van het gedicht zal De Labadie in de herfst van 1669 in Amsterdam een separatistische secte stichten en zich in een huurhuis van de omgeving verregaand afschermen. Na enig aarzelen zal ook Anna Maria van Schurman voor altijd van Utrecht afscheidnemen en zich bij de gemeente van De Labadie aansluiten.

Dr. Michael Spang is wetenschappelijk medewerker aan het Instituut voor Filosofie van de Technische Universiteit Dresden. Zijn voornaamste aandachtsgebied betreft de filosofie en ideeëngeschiedenis van de zestiende en zeventiende eeuw. Hij schrijft momenteel een biografie van Anna Maria van Schurman.

Vertaald uit het Duits door Anton van der Lem